Multiculturalismul a murit. Şi ce urmează?

Romanița CONSTANTINESCU*

Key-words: *multiculturalism*, *transculturalism*, *reflexive turn*, *social integration*, *minorities*

Acum aproape un an, la 15 octombrie 2010, la Potsdam, la o reuniune a organizaţiilor de tineret ale CDU (Uniunea Creştin-Democrată) şi CSU (Uniunea Creştin-Socială din Bavaria), cancelarul Germaniei, Angela Merkel anunța eşecul multiculturalismului în Germania, într-o formulare clară şi care nu promitea pertractări şi retractări ulterioare. Câteva luni mai târziu (5 februarie 2011), premierul britanic David Cameron făcea acelaşi lucru la Conferința de Securitate de la München. Iar preşedintele francez Nicolas Sarkozy li se alătură într-un interviu pe TF1 din 10 februarie 2011. Atunci când până şi Vaticanul risca aceeaşi poziție, prin autoritatea preşendintelui consiliului pontifical pentru cultură, cardinalul curiei romane Gianfranco Ravasi cum se întâmpla o zi mai târziu, pe 11 februarie 2011, imaginea ideală a unei lumi deschise diversității cu care am crescut, în care am crezut se tulbură iremediabil. Populism? Aceste declarații au fost interpretate în cheie dublă: şi drept concesii făcute radicalilor şi drept tentative de a nu lăsa o temă de discuție importantă precum cea a imigrării numai în seama extremiştilor. Ce ea ce arată că ne aflăm într-o situație deosebit de riscantă în câmpul acțiunii politice, chiar dacă în câmpul dezbaterii academice obiecțiile privind conceptul şi practicile asociate multiculturalismului nu sunt noi. Frapează în acelaşi timp faptul că în discursul politic critic la adresa multiculturalismului trimiterile la dezbaterile academice lipsesc cu desăvârşire, deşi – subteran – acestea legitimează parolele politicului. Prin urmare, politicienii ştiu că se pot apăra uşor invocând la nevoie dezbateri în curs şi dezvoltări teoretice noi dedicate pluralismului cultural, dar, cu excesivă pudoare şi multă lejeritate, nu îşi dezvăluie niciodată „alibiurile" în fața marelui public, care, în lipsa unui context aprofundat al discuției, unei detalieri a reproşurilor, unui proiect substitutiv, face cu strigătul de izbândă „multiculturalismul a murit" ce vrea. Absența oricărei urme de doliu la încă un deces pe câmpul ideilor nobile e cel puțin suspectă[1]. Iar atentatele care au îndoliat Norvegia şi întreaga lume impun oricărei tentative de critică adusă de acum înainte multiculturalismului să fie cântărită cu mai mult atenție şi să fie prinsă într-o articulație de argumente care să

* Universitatea Karl-Ruprecht, Heidelberg, Germania/ Universitatea din București, România.

[1] Despre reproşurile ce se aduc multiculturalismului vezi Sarah Song: „Multiculturalism" în *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, articol publicat la 24.09.2010, http://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/

BDD-V2641 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:27 UTC)

dovedească discernământ și respect pentru cei care, nevinovați, au plătit cu viața pentru idealul unei societăți deschise, mai bogate și vitale, cosmopolite.

A aduce critici felului în care proiectul multiculturalist a reușit să ne apropie de acest ideal nu înseamnă însă a exalta valorile nativismului, nostalgia pentru un trecut imaginar în care unui număr restrâns de indivizi, nemulțumiți de ei înșiși, li se pare că pot găsi urmele unei identități „pline" și promisiunile vagi de solidaritate ale unei așa-zis uniforme comunități „originare". Scopul politicii europene nu este acela de a readuce naționalismul (și tribalismul) în Europa, iar critica adusă multiculturalismului de către liderii politici europeni este una onestă, care vizează întrebarea dacă multiculturalismul este cadrul cele mai propice pentru integrarea imigranților sau dacă politicile urmărite până acum nu trebuie ajustate, astfel încât să servească mai bine intereselor imigranților de realizare de sine și de reprezentare politică și construcției sociale europene în ansamblul său.

Să privim mai îndeaproape declarația cancelarului german, ca prima într-un lanț de reacții asemănătoare. Angela Merkel amintea tinerilor politicieni creștin-democrați că Germania a invitat în anii '60 o seamă de muncitori străini, întâi italieni, greci, spanioli, apoi turci, ajungându-se treptat la o situație neanticipată inițial și nedorită, în care aceștia au devenit imigranți: „Și acum aceștia trăiesc la noi. O vreme ne-am mințit singuri. Ne-am spus: nu vor rămâne, într-o bună zi nu vor mai fi aici. Nu aceasta este realitatea. Și bineînțeles a existat tentația de a spune: acum construim aici o societate *multiculti* și trăim unii alături de ceilalți și ne bucurăm unii de alții – numai că această tentativă a eșuat, a eșuat absolut"[2]. Se străvăd aici trei lucruri. – Primul: că proiectul multiculturalismului e o alegere conjuncturală și neautentică în fond, societatea germană fiind surprinsă nepregătită, silită la o atitudine politic corectă față de o imigrație neașteptată. Multiculturalismul apare ca o utopie autoimpusă care travestește prost rezistența. Al doilea: multiculturalismul ridicat la rangul de proiect de stat a sprijinit pe de o parte toleranța pasivă față de celălalt, iar pe de altă parte a motivat diviziunea, segregarea culturală, conducând la societăți paralele: „trăim unii alături de ceilalți" (în cele ce urmează vom vedea care ar fi putut fi interesul statului să accentueze și să perpetueze diferențele). Al treilea: chiar luând în serios proiectul multiculturalist (iar germanii au reputația că dacă se apucă de o treabă, indiferent de motive, atunci o fac cu temeinicie) bucuria traiului în comun se lasă așteptată, toți partenerii sociali sunt nemulțumiți, petrecerea duminicală sau carnavalul cultural a eșuat. Diagnosticul este exact, iar cuvintele cancelarului au o sinceritate neașteptată și care uimește, dovedind „poticneala" ideologică, perplexitatea în fața eșecului. Există o nemulțumire a politicii germane că s-a ajuns aici. Eșecul este al statului și al politicilor sale, iar cancelarul Germaniei și-l asumă aici.

Europa a acceptat cu multă greutate doctrina multiculturalismului, așa cum s-a desprins ea acum mai bine de treizeci de ani din mantaua postcolonialismului

[2] „Und jetzt leben sie bei uns. Wir haben uns 'ne Weile lang in die Tasche gelogen. Wir haben gesagt: Die werden schon nicht bleiben, irgendwann werden sie weg sein. Das ist nicht die Realität. Und natürlich war der Ansatz, zu sagen: Jetzt machen wir hier mal Multikulti und leben so nebeneinander her und freuen uns übereinander – dieser Ansatz ist gescheitert, absolut gescheitert. "Transcriere reuters a discursului din 15.10.2010 (http://www.focus.de/politik/videos/multikulti-fuer-merkel-gescheitert-fuer-seehofer-tot_vid_20559.html)

BDD-V2641 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:27 UTC)

american. Un intelectual european cu stagii de predare în Statele Unite precum Paul Ricoeur arăta că multiculturalismul american are un grad de autenticitate care lipseşte celui european, el aşezându-se pe doi piloni, care sunt forţa vieţii asociative americane şi preeminenţa puterii locale asupra puterii federale[3]. Această serioasă fundare a doctrinei face ca disputele între federalişti şi comunitarieni, între universalişti şi relativişti, de exemplu, să aibă o cu totul altă importanţă pentru americani, şi anume una concretă, practică. Varianta radicală a multiculturalismului american care se abţine de la a judeca fapte şi tradiţii culturale dintr-o perspectivă supraordonată culturilor particulare (aici exemplele merg de la preceptele de drept până la cele de modă, de la, să spunem, tradiţia lapidării la cea a purtării vălului) a intrat în Europa în conflict cu ideea de supraordonat, de universal, care are aici caracter abstract, transistoric, fără referinţă spaţială sau temporară, fără adeziune la un grup. Dimpotrivă, în America supraordonatul este întotdeauna un centru de putere (să ne gândim la „puterea federală"), manipulat în interes mai mult sau mai puţin evident de către un grup. Europa nu face *melting-pot* din culturile sale diverse (de aici a plecat şi multiculturalismul american, de la nevoia de a nu topi culturile într-un amestec indistinct), dar preferă metafora „castronului de salată", în care ingredientele se regăsesc distincte, dar nu separate, dând împreună un gust bun mâncării frugale. Binele particular trebuie să se regăsească în binele comun, e un imperativ etic simplu, societatea se doreşte plăcută şi în ansamblu, şi în detaliu. Adversarii multiculturalismului acuză că statul a încurajat particularităţile în detrimentul identităţii colective, locale, că a creat o societate artificial divizată, fragmentată, lipsită de solidaritate, marcată de dezechilibre sociale. Din perspectivă europeană, multiculturalismul a ajuns să reprezinte apogeul naţionalismului fracturat în „naţionalisme" sau particularisme antagonice, disputându-şi cu forţă simbolică egală una şi aceeaşi lume.

Pentru a pune în evidenţă dimensiunile dezacordului mă voi opri în cele ce urmează la acele critici la adresa multiculturalismului care vin din partea celor pe care proiectul ar fi trebuit să-i privilegieze: din partea minoritarilor. Kenan Malik, neurobiolog şi jurnalist britanic pune eşecul integrării pe seama politicii multiculturalismului[4]. El se referă în mod particular la situaţia Germaniei: în loc să ofere cetăţenia cetăţenilor turci stabiliţi aici, precum şi a copiilor lor născuţi pe teritoriul german (din 4 milioane de turci stabiliţi în Germania, abia 500.000 au primit cetăţenia germană) statul german a încurajat proiectele culturale de sprijinire a identităţii turce, în speranţa ascunsă că dorul de casă şi nostalgia vor fi mai puternice decât noile obişnuinţe de muncă şi viaţă, iar acestea – alături de stresul ori inconfortul cultural de a trăi într-o altă comunitate, cu altă limbă şi alte tradiţii – îi vor face pe turci să se reintegreze în ţara de origine. Această politică a avut consecinţe catastrofale atât pentru prima generaţie de imigranţi care nu a primit sprijin adecvat pentru o mai bună şi durabilă inserţie socială (de exemplu prin

[3] Paul Ricoeur, *La critique et la conviction, Entretiens avec François Azouvi et Marc de Launay*, Paris: Calmann-Levy, 1995, 93–94.

[4] Kenan Malik, „Das zwangsläufige Versagen der Multikulti-Politik" în „Die Presse" din 06.11.2010, http://diepresse.com/home/meinung/debatte/608155/Das-zwangslaeufige-Versagen-der-MultikultiPolitik. Cfr. şi Seyran Ateş, *Der Multikulti-Irrtum. Wie wir in Deutschland besser zusammenleben können*, Berlin: Ullstein, 2007.

BDD-V2641 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:27 UTC)

cursuri de limbă germană și de comunicare interculturală), dar mai ales pentru cea de-a doua și a treia generație, generații care, deși în posesia instrumentelor culturale care garantează succesul social (limbă, educație), s-au trezit cuplate la o identitate artificială, folclorizată, idealizată, apăsată – de care înșiși părinții și bunicii lor erau în cea mai mare parte străini. Trăsături etnice spoite și false nu conduc, bineînțeles, la repatriere, căci țara de origine apare într-o lumină mai proastă decât festivalul de folclor… Alienarea minorităților este rezultatul unei politici pline de cinism, în fond prea puțin interesate de un viitor cu adevărat comun.

Multiculturalismul tranșează problema identității imigrantului în favoarea identității de origine, autentică, care are dreptul la reprezentare și trebuie apărată de tentativele de asimilare forțată. Statul își desemnează adesea un partener pentru politicile sale protecționiste la adresa minorităților care poate ignora însă grupuri și aspecte identitare periferice. Ia naștere o opresiune asupra indivizilor sau grupurilor vulnerabile din interiorul unui grup, asupra „minorităților interne", asupra dizidenților, silite la conformare cu o imagine simplificată sau denaturată de sine. Protecția externă conduce la restricții interne întru simplificarea dialogului intercultural. Atunci când vorbim despre diaspora românească dezbinată nu facem decât să observăm complexitatea înțelegerii de sine pe care o practică românii din străinătate. Înțelegerea celuilalt prin trimitere la originea sa nu este, trebuie să o recunoaștem, decât cea mai simplă, nu și cea mai subtilă cale de a-l identifica. Înseamnă adesea a-l disloca artificial pe imigrant și pe descendenții acestuia din viața sa cotidiană, din experiențele mult mai bogate în interacțiuni pe care le-a trăit. Faptul că literatura migranților se bucură în întreaga lume de mult interes este dovada cea mai bună că imigranții au nevoie de experiențele și reflecțiile celorlalți care au trecut printr-o experiență asemănătoare și nu numai de conservarea trăsăturilor lor originare, a căror reprezentare este manipulată adesea politic de țările de proveniență sau de partidele locale în alegeri (merită consemnat aici faptul că președintele turc, Abdullah Gül, într-un interviu pentru „Süddeutsche Zeitung" își îndemna conaționalii aflați în Germania să învețe bine germana, subliniind că așteaptă de la ei după atâția ani să o vorbească fluent și fără accent).

Tocmai de aceea un concept care se bucură de mai multă încredere în momentul de față este acela de transculturalitate, care surprinde mai bine balansul apartenențelor la indivizii multiculturali, dizolvarea granițelor dintre aceste apartenențe, dialogul identităților în interiorul fiecăruia[5]. Conceptul are mai multe

[5] Termenul este propus pe ruinele multiculturalismului de profesorul Wolfgang Welsch de la Jena. Cfr. W. Welsch, „Transkulturalität − Lebensformen nach der Auflösung der Kulturen", în: *Information Philosophie* (1992), Heft 2, 5−20. Mai recent: „Transkulturelle Gesellschaften", în: *Kultur in Zeiten der Globalisierung. Neue Aspekte einer soziologischen Kategorie*, ed. Peter-Ulrich Merz-Benz, Gerhard Wagner (Frankfurt/Main: Humanities Online 2005), 39−67; „Über Besitz und Erwerb von Gemeinsamkeiten", în: *Tradition und Traditionsbruch zwischen Skepsis und Dogmatik - Interkulturelle philosophische Perspektiven*, ed. Claudia Bickmann, Hermann-Josef Scheidgen, Tobias Voßhenrich, Markus Wirtz (Amsterdam/New York: Rodopi 2006), 113−147, on-line: „Transculturality − the Puzzling Form of Cultures Today" în *Spaces of Culture: City, Nation, World*, ed. Mike Featherstone, Scott Lash, Londra: Sage 1999, 194−213, http://www2.uni-jena.de/welsch/. Wolfgang Welsch recunoaște ca predecesor în creație terminologică pe Fernando Ortiz care folosește termenul *transculturacion* pentru a descrie felul în care în societatea cubaneză, pe fondul cultivării tradiționale a tabacului și a importului unei culturi noi, a trestiei de zahăr, apar noi modele sociale și culturale care nu

BDD-V2641 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:27 UTC)

avantaje: în primul rând el face ca diferența între „nativ" și „imigrant" să se transforme într-o nuanță: în fond fiecare cultură este hibridă și transgresivă, permeabilă, cu toții suntem într-o mai mare sau mai mică măsură, conștient sau nu, mai vizibil sau mai puțin vizibil purtători ai transculturalității, indivizi transculturali, trăind diasporesc. Omul contemporan se regăsește cel mai bine în Peer Gynt. În al doilea rând acest concept pune în valoare mai bine parcursul cultural al fiecăruia, în sens etic kierkegaardian povestea sa de viață. În aceste poveste, între identitățile asumate au apărut interacțiuni, conflicte, cărora fiecare individ în parte a trebuit să le dea o soluție, foarte concretă, practică, mereu supusă probelor, renegociată cu sine și cu ceilalți. Ele nu au dispărut, fiecare lăsând măcar o urmă. Dar, pentru incomesurabilitatea culturilor despre care vorbește multiculturalismul, a trebuit găsită adesea în practica cotidiană dacă nu măsura comună, măcar puntea, trecerea cât de fragilă dintr-o lume în alta, care știm că există măcar în pragul unor experiențe fundamentale cum sunt nașterea sau doliul.

Înlocuirea unui concept activ – social vorbind – cu un altul nu este un simplu joc intelectual fără urmări. Transculturalismul nu este o simplă variațiune la multiculturalism sau interculturalism, o schimbare de prefix. Dacă multiculturalismul se axa pe diferențele în interiorul unei societăți, iar interculturalismul pe diferențele și schimburile dintre culturi, transculturalismul are meritul de a focaliza mai bine asupra diferenței interioare, în cadrul identității personal asumate. Sigur că peisajul conceptual și analitic al ultimilor 30 de ani nu merită simplificat până la negarea oricăror merite. Problematica transculturalității este desigur prezentă deja în studiile dedicate identității plurale. Dar cum conceptele culturale nu sunt concepte inocente sau neutre, ci au potențialul de a-și influența în mers obiectul, să sperăm că societatea *multiculturală* de astăzi va deveni o societate *transculturală*, nu o societate fără diferențe, ci a diferențelor îmbogățite, dar totuși a diferențelor mai mici, infinitezimale pe o largă scală a apropierii dintre noi.

Multiculturalism is Dead. What Next?

At the beginning of this decade, several important voices from the European political system asserted that the public policies associated with the concept of multiculturalism were a failure. The present study records the criticism on multiculturalism and policies to date that have encouraged a multicultural society in Europe. In Germany, for instance, but not only there, people thought that supporting the cultural expression of the migrants' original identity was a necessary measure that was sufficient for stimulating tolerance, reciprocal understanding and the society's transformation into a multicultural society. This cultural and apparently generous policy had, nevertheless, a dark side: the state acted secretly hoping that the immigrants' home sickness and nostalgia will become more powerful than the new work and life habits, and that the latter – along with the cultural stress or discomfort of living in another community, with another language and other traditions – will make the immigrants return and more easily reintegrate into their country of origin. It is

intră într-un proces de aculturație, ci într-un schimb propice din care elementele inițiale ale schimbului ies îmbogățite. Prin urmare, 'transculturacion' desemnează acea metamorfoză genuină a influențelor culturale care nu este identică cu aglomerarea sau mozaicul (Fernando Ortiz, *Tabak und Zucker. Ein kubanischer Disput* [1940], Frankfurt/Main: Insel 1987).

BDD-V2641 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:27 UTC)

difficult to prove that the host country truly had a hidden agenda, yet it is certain that such policies have led to distortions of the second or third generation migrant's self-understanding. These generations were faced with being coupled to an artificial identity which was artificial, folklorized, idealized and forced – and which was strange to their parents and grandparents as well. Of course that embellished and false ethnic features do not lead to repatriation, since the country of origin always appears in a worse light than a folklore festival … Moreover, encouraging a certain retouch of the other's image, carefully selected in order for it to be sponsored, has led to the apparition of dissident attitudes in the minorities' midst, to the so-called „internal minorities", as a result of them being forced to conform to a simplified or deformed self-image. This article discusses the chances of a new concept that needs to guide the European public policies – the concept of transculturalism.

BDD-V2641 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:27 UTC)